

QR-kod
maqolaning DOI
sahifasini
ochadi

Qabilova Gózzal Bazarbay qızı.
Qaraqalpaq ádebiyatında jaslar turmısı
haqqında povestler (1980-jıllar
misalında) // «O'zbekiston olimi
ayollarining mamlakat taraqqiyotiga
qo'shayotgan hissasi» mavzusidagi
xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya
materiallari (Nukus, 2026-yil 9-10-
oktyabr). – Nukus, 2026. – B. 1082-
1085. – DOI: <https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/0910222>

«O'zbekiston olimi ayollarining
mamlakat taraqqiyotiga
qo'shayotgan hissasi»

XALQARO ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYA
NUKUS, 9-10-OKTYABR 2026

UDK: 82 – 31

“QARAQALPAQ ÁDEBIYATÍNDÁ JASLAR TURMÍSÍ HAQQÍNDÁĞÍ POVESTLER” (1980-jıllar MÍSALÍNDÁ)

Qabilova Gózzal Bazarbay qızı

1-kurs tayanish doktorant

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Email: libranasevenus@gmail.com

ORCID iD: 0009-0001-8662-0950

Annotaciya: Bul izertlew jumısında qaraqalpaq ádebiyatında 1980-jılları dóretilgen jaslar turmısı haqqındağı povestler ideyalıq-tematikalıq kózqarastan izertlendi, povestlerdiń mazmunı, sóz etilgen teması hám obrazlar máselesi qarastırıldı. Jaslar turmısı haqqındağı povestlerdiń tariyxiy, sociallıq, hújjetli povestlerden ózgeshelikleri ashıp berildi.

Gilt sózler: Tariyxiy povestler, sociallıq povestler, hújjetli povestler, jaslar turmısı haqqındağı povestler, ideya-tematika, konflikt, xarakter.

Kirisiw. Qaraqalpaq ádebiyatında ótken ásirdiń 30-jılları payda bolǵan povest janrı, 1980-jıllarǵa kelip ideyalıq-tematikalıq hám stillik jaqtan bayıp, óziniń rawajlanıw jolına tústi. Povestlerdiń mazmunı turmıstıń túrli tarawların ózinde sáwlelendire aldı. Nátiyjede, ádebiyatımızda povestlerdiń jańasha ideyalıq-tematikalıq túrleri kórine basladı. Solardıń biri, jaslar turmısı haqqında dóretilgen shıǵarmalar bolıp, óziniń sáwlelendirgen waqıyaları, ideyası hám obrazları menen basqa túrdegi povestlerden ajırılıp turadı.

M.Bekbergenova hám K.Xudaybergenovlar jazıwshı Yu.Leontichev dóretiliwshiligi haqqındağı ádebiy recenzıyasında [3] jaslar turmısı haqqındağı povestlerden biri bolǵan “Galkanıń shınlıǵı” povestindegi realistlik obrazlardı úyrenedi, al S.Axmetov [1] óz maqalasında povesttiń sol dáwirdegi jaslar obraz dóretiliwdegi jetiskenliklerin sóz etedi. Jáne de, “Qurbı qurdaslar” povesti haqqında ádebiy-sınlıq kózqaraslar I.Yusupov [9] maqalasında bildiriledi. Degen menen, atı kórsetilgen ilimiy hám ádebiy-sınlıq materiallarda 1980-jıllardağı jaslar turmısı haqqındağı povestlerdiń ideya-tematikası máselesi arnawlı úyrenilmeydi. Bul izertlew jumısında usı máselege dıqqat qaratıladı.

Materiallar hám metodlar. Izertlew materialı sıpatında 1980-jıllarda qaraqalpaq ádebiyatında jazılǵan “Qarlıǵashlar” [8], “Qurbı-qurdaslar” [7], “Galkanıń shınlıǵı” [6], “Jaslıq ármanı” [2], “Keleshegin aldında” [4], “Qız júregi” [5] povestleri hám usı povestler haqqındağı ilimiy izertlew materiallarınan paydalanıldı. Izertlew dawamında povestlerdiń ideyalıq-tematikalıq ózgesheliklerin anıqlawda kórkem analiz hám salıstırmalı-tipologiyalıq metodlar qollanıldı.

Nátiyjeler. Povestlerdi ishki túrlerge ajratıwda shıǵarmanıń ideyası, sóz etilgen waqıya, kóterip shıǵılǵan problema, obrazlar

sisteması hám kórkem-stillik ózgesheliklerine dıqqat awdarıw zárúr. Hárqanday shıǵarmanı belgili-bir túrge kiritiw ushın eń dáslep onıń ideya-tematikasına qaraw maqsetke muwapıq degen pikirdemiz. Óytkeni, avtordıń ideyası shıǵarmada óz sáwlesin tabıwın esapqa alsaq, shıǵarma mazmunı, ne haqqında ekenligi onıń tiykarı bola aladı.

Tariyxiy povestlerde tariyxiy dáwir hám tariyxiy shaxs, hújjetli povestlerde real waqıyalar, sociallıq povestlerde turmıshlıq waqıyalar dominant sıpatında alınsa, jaslar haqqındaǵı povestlerde jaslar turmısı tiykarǵı dominant boladı.

Jaslar turmısı haqqındaǵı povestlerdin sociallıq povestlerden ayırıp qarawdıń baslı sebebi retinde olardıń qaharmanları jaslar bolıwın hám waqıyaları da ápiwayı jaslar turmısına arnalıwın kórsetiwge boladı. Avtordıń ideyaları usı jaslar arqalı ashıladı. Jaslar jámiyettiń keleshegi bolǵanlıqtan, avtorlar ózleriniń keleshek haqqında úmitlerin jaslar obrazına síndiredi. Bul povestlerdiń tiykarǵı ideyaları – bilim alıw, jetik insan sıpatında qalıplesiw hám jámiyet ushın xızmet etiw.

D.Sherniyazovanıń “Qarlıǵashlar” povestiniń [8] bas qaharmanı – Aygúl. Ol arqalı sovet dáwirindegi kommunistlik partiyanıń tálimdegi ornı, sol dáwirdegi mektep turmısı, oqıwshılardıń belsendiligi súwretlenedi. Avtordıń poziciyası shıǵarma basınan anıq bolıp qaladı, ol hámmeni Aygúlden úlgi alıwǵa, ol sıyaqlı bilimli, jámiyet ushın bar jigeri menen háreket etetuǵın jaslar qatarında bolıwǵa shaqırıp atırǵanlıǵın oqıwshı sezinedi. Shıǵarmada siyasiy ideologiya da basım, bul Aygúldiń pikirleri hám is-háreketlerinde sáwlelenedi. Shıǵarmanıń ideyası tek Aygúldiń átirapında qalıp qoyadı, basqa obrazlarda belsendilik kózge túspeydi. Shıǵarmada eń kózge taslanatuǵın kemshilik isenimli konflikttiń bolmawı. Qızlar arasındaǵı gáp talasıwdan basqa konflikt kózge taslanbaydı. Aygúl obrazı turmıs shınlıǵına say emes dárejede ideallastırılıp jiberiledi. Jazıwshı bilim alıw, jámiyetti rawajlandırıwda bárshe teńdey háreket qılıw kerekligi haqqındaǵı ideyaların siyasiy qalıplerden shıǵa otırıp, turmıs shınlıǵına say sáwlelendirende povest kórkemligi artar edi.

Tálim alıw, bilimli qánige bolıp jetilisiw ideyası Á.Tajimuratovtıń “Qurbı-qurdaslar” povestinde [9] de kóteriledi. Shıǵarma qaharmanı Joldas obrazında bilim alıwǵa qumar, tereń ozıq-oylı jaslar obrazı sáwlelense, oǵan qarama-qarsı Qalbay obrazında erinshek, tártipsiz jaslar obrazı sáwlelendiriledi. Negizinen, dos bolǵan eki jigittiń turmıs jolın tabıwdaǵı háreketleri bir-birine qarama-qarsı keledi. Bul konflikt studentlik jıllarındaǵı muhabbat sezimlerinde de dawam etip, ekewi bir qızdı súyip qaladı. Shıǵarma sonıńda Qalbay óz sabaǵın aladı, dostı sıyaqlı durıs jolda júriwge qarar etedi. Shıǵarmada doslıq, muhabbat, sadıqlıq hám xalıq ushın xızmet etiw sıyaqlı ideyalar qosılısıp ketedi. Bul povest haqqında I.Yusupov óz maqalasında “eskirgen sxema boyınsha jazılǵan, kórkemligi nashar shıqqan povest”, — dep jazadı. Bul pikirde jan bar. Óytkeni, shıǵarma basınan-aq qaharmanlar xalıq awızeki dóretpelerindegi sıyaqlı unamlı hám unamsız qaharmanlarǵa bólingenligi seziledi, Joldas obrazı “Qarlıǵashlar” povestindegi Aygúl sıyaqlı ideallastırılıp jiberiledi. Shıǵarma sonıńda “tártipsiz” bala erteklerdegi sıyaqlı “jaqsı” balaǵa aylanadı. Bul juwmaqtı oqıwshı shıǵarmanı oqıp otırıp sezip turadı.

Qaraqalpaqstanda jasap, rus tilinde dóretiwshilik etken jazıwshı Yu.Leontichevtiń “Galkanıń shınlıǵı” povesti [6] (qaraqalpaq tiline awdarmalaǵan

Q.Allambergenov – G.Q.) kórkemlik jaqtan tabisli shıqqan povestlerden biri. Shıǵarma jas óspirim Galkanıń ómirinde kútilmegen baxıtsız hádiyse – óziniń saqlap alınǵan qız ekenligin qońsı hayal Serafimadan bilip qalıwı menen baslanadı. Bul haqıyqattan soń ol ózin ata-anasına “quwırshaq”pan dep oylap bezip oqıwǵa ketip qaladı, ol jerde urlıq penen kún kóriwshi jalatay Shurup atlı bala menen doslasıwı, sońınan onıń qanday adam ekenligin ańlap jetiwi, jetimxanada tárbiyalanǵan Misha Kolomic atlı bala menen tanısıp, onıń taǵdiri, ata-ana, shańaraq qádiri haqqında aytqan pikirleri arqalı Galka óziniń kelte oylap, qátege jol qoyǵanlıǵın túsiniw jetiwi haqqında sóz etiledi.

Shıǵarmada ata-ananı húrmetlew, insan sıpatında qalıplesiw, turmıstıń oyılı-bálentinde durıs jol taba alıw, durıs doslarǵa joldas bolıw sıyaqlı máselelerdi sóz etiw baslı maqset. Bul haqqında M.Bekbergenova hám K.Xudaybergenovlar tómendegishe jazadı: “... ata-ana mehrin saǵınıw Galkanıń xarakteriniń qalıplesiwinde sociallıq turmıstıń sheshiwshi rolin isenimli kórsetedi. Galka ózin ósirgen ata-anasın tap tuwǵan ata-anasınday súyiwi, húrmetlewı kerekligine birewdiń násiyatı, aqlı menen emes, al turmıstıń ózinen sabaq alıp túsindi”. [3.104]

Haqıyqatında da, jazıwshı Galkanıń xarakterindegi ózgeristi jaqsı ashıp beredi, biraq povestte Galkanıń ata-anasınıń obrazı isenimsiz súwretlenedi. Olar óspirim qızdıń túsiniksiz háreketlerine kóne beretuǵın, ózlerine jamanlıq qılǵan adamnıń Serafima ekenligin bilse de heshteńe qılmaytuǵın xarkersiz obraz dárejesinde qalıp ketedi.

P.Ámetovtıń “Jaslıq ármanı” povestinde [2] bas qaharmanlar Nazar hám Gúlalanıń taǵdiri epistolyar formada Nazardıń kúndeliginde jazılǵan waqıyalar menen bayanlanadı. Shıǵarma I bet “men” forması arqalı bayanlanadı. Shıǵarma jaslar ortasındaǵı muhabbat temasına arnalıp, qıyınshılıqlarǵa qaramastan – baxıtlı bolıw ushın gúresken jaslar turmısın súwretleydi. Biraq, avtor shıǵarmada waqıyalardı bayanlawda biraz kemshiliklerge jol qoyadı. Ol Nazardıń ishki keshirmelerine, onıń ómirindegi waqıyalarǵa júdá kóp toqtaydı da, Gúlalanıń ayrılıq waqtındaǵı oyları, Nazar haqqındaǵı keshirmelerin súwretlemesten shıǵarma sońındaǵı Qaqıshtıń bir xatında qısqasha bayanlaydı da qoyadı. Gúlalaǵa ashıq bolǵan Cherkestiń ekewine qılǵan jamanlıqları da usı jerde qısqasha ayıladı da konflikt súwretlenbeydi. Ulıwma aytqanda, povestti janrlıq kózqarastan tereń izertlew talap etiledi. Shıǵarmanı jańasha formada jazıwǵa umtilis jaqsı, biraq ol jańa forma alǵan menen povest bola bermewin umıtpaw kerek. Bunı ilimiy kózqarastan úyrenip shıǵıw maqsetke muwapıq.

N.Jańabaevanıń “Keleshegin aldında” povestiniń [4] bas qaharmanı – Úmit. Shańaraqındaǵı mashqalalar sebepli oqıwǵa kire almay qalǵan Úmittiń ómirindegi waqıyalarda ishiwshilik, shańaraq ortalıǵınıń perzentke tási, ananıń shańaraqtaǵı áhmiyeti sıyaqlı máseleler súwretlenedi. Úmittiń qıyınshılıqlarǵa qaramay oqıwdan úmitin úzbewi oqıwshıda súyispenshilik oyatadı, biraq shıǵarma syujeti tiykarǵı ideyadan uzaqlasıp tamamlanadı. Úmittiń ishiwshilikke berilgen ákesi óz qátelerin túsiniw, shańaraqınan keshirim sorawı menen shıǵarma tamamlanadı. Úmit oqıy ma, yaq pa belgisiz bolıp qaladı, kerisinshe Úmittiń Salamat atlı bala menen qatnası olar bir-biri menen turmıs quradı degen juwmaqtı payda etedi. Bul bolsa shıǵarma basınan berli Úmittiń oqıwǵa kiriwin kútip otırǵan oqıwshıda unamsız sezimlerdi

payda etilishi mumkin. Ushbu aytqanda, jazibah shigarmada joqaridagi shigarmalar siyaqli konfliktti jaqsi suvretlewe ham orayliq ideyani ashup beriwde kemshiliklerge jol qoyadi.

Jazibahshini "Qiz juregi" atli shigarmasi [5] da "povest" aydari menen basilip shigadi. Shigarmani tiykargi temasi – jaslar arasindagi muhabbat maselesi. Bas qaharman Gulayimni student bola tura eskishe pikirlep Sanim atli palkerge suygenu Polat haqqinda pal ashtiraw, palkerden uzilip kete almaw, onin aldawlarına uship jashiq jillarin bosqa otkeriwi haqqinda bayanlanatugin shigarmada azli-kem jana turmis penen eski tusiniklerdin qarama-qarsiligi, olardin insan omirine tasiri maselesi de korinedi. Gulnarani sanasında Polatni uylengenligin esitkennin son oyaniw juz beredi, ol ozin aldanip jurgenligin anlaydi. Shigarmada jaslar turmisinda ushirap turatugin usi siyaqli turli qate-kemshilikler suvretlenedi.

Ushmalastirip aytqanda, jaslar turmisi haqqindagi povestler tomendegidey ozgesheliklerge iye boladi:

- Jaslar turmisi haqqindagi povestlerdin tiykargi qaharmanlari – jaslar;
- Bul temadagi povestlerde tiykargi diqqat – jaslar omiri, olardin ulken omirde dus keletugin turli qiyinshiliqlarina qaratiladi;
- Jaslar turmisi haqqindagi povestlerde tiykargi ideya – bilim aliw, agartiwshiliq ham insan sipatında qalipleliw ideyalari esaplanadi;
- Jaslar turmisi haqqindagi povestlerde ulken siyasiy mashqalalar koterilmeydi, olar da tek gana jaslardin jamiyettegi rolin arttiriwga diqqat qaratiladi;

Juwmaqlap aytqanda, 1980-jillarda doretilgen jaslar turmisi haqqindagi shigarmalar adebiyatimizda povest janrini turleniwine oz ulesin qosti. Shigarmalarda ayirim kemshilikler olardin bul xizmetin biykarlay almaydi. Bul shigarmalardi janrlıq kózqarastan izertlew usinis etiledi, bul shigarmalardin janrlıq qasiyetlerin ashup beriwde xizmet etiwı sózsiz.

Paydalanilgan adebiyatlar

1. Ахметов С. Хазирги проза хэм уакыт талабы // «Эмиўдаря» журналы, 1984-жыл 1-сан 99-106.
2. Эметов П. Жаслық әрманы // «Эмиўдаря» журналы, 1984-жыл 4-сан 70-82-бет.
3. Бекбергенова М., Худайбергенов К. Реалистлик образлар // «Эмиўдаря» журналы, 1983-жыл 1-сан 103-107-бет.
4. Жаңабаева Н. Келешегин алдында. // «Эмиўдаря» журналы, 1985-жыл 6-сан 35-56-бет.
5. Жаңабаева Н. Қыз жүрегі. // «Эмиўдаря» журналы, 1989-жыл 2-сан 73-90-бет.
6. Леонтичев Ю. Галканың шыңлығы // «Эмиўдаря» журналы, 1981-жыл повести, 7-сан 11-50-бет
7. Тажимуратов Ә. Қурбы қурдастар // «Эмиўдаря» журналы, 1980-жыл 3-сан 59-79-бет; 4-сан 13-36-бет; 5-сан 23-46-бет
8. Шерниязова Д. Қарлығашлар // «Эмиўдаря» журналы, 1980-жыл 8-сан 51-78-бет
9. Юсупов И. Әдебиятымыздың турмысшаңлығы хэм заманластарымыздың айқын образы ушын // «Эмиўдаря» журналы, 1980-жыл 11-сан 5-15-бет